

تاریخ شفاهی و تبارشناسی تجربه زیسته هنرمندان تاریخ معاصر خراسان

ابوالفضل حسن آبادی^۱

تاریخ شفاهی یکی از ابزار مهم در مستند سازی تجربه زیسته هنرمندان و نام آوران فرهنگی در تاریخ معاصر در دنیا بوده است. در این مقاله به بررسی نقش تاریخ شفاهی در تبارشناسی تجربه زیسته هنرمندان تاریخ معاصر خراسان پرداخته می شود. در این بررسی ابتدا به صورت خلاصه انواع کارکردهای تاریخ شفاهی مورد توجه قرار گرفته و در ادامه به کارکرد تاریخ شفاهی هنرمندان خراسان و ابعاد مختلف آن از جنبه انتقال مدیریت دانش و تجربه زیسته پرداخته می شود و گزارشی از عملکرد آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس به طور مصداقی آورده خواهد شد. یافته های پژوهش نشان می دهد که استفاده از تاریخ شفاهی در مستند سازی تاریخ هنر و هنرمندان در دنیا رواج داشته و با توجه به فعالیتهای منسجم آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس، تجربه زیسته هنرمندان تاریخ معاصر خراسان به خوبی جمع آوری و آرشیو و قابلیت بهره برداری برای پژوهشهای گوناگون را دارد.

کلیدواژه: تاریخ شفاهی، خراسان، تجربه نگاری، هنرمندان، تاریخ معاصر

مقدمه:

از تاریخ شفاهی می توان به عنوان ابزار تحلیل می در بررسی و تحلیل آن چه که انجام شده بر اساس استاندارد های روز و ایجاد گفتمان و فرهنگ در زمان حال استفاده نمود. بسیاری از کشورها همواره با استفاده از تاریخ شفاهی در تلاشند تا فضای گفتمانی برخی از دوره های تاریخی که به نظر آن ها می تواند الگویی برای ادوار تاریخی دیگر باشد را ثبت و منتقل نمایند و با بازتحلیل فضای گفتمانی آن دوره زمینه های ایجاد نگرش های جدید را با سعه صدر فراهم نمایند. به رای گذاشتن تجربیات گذشته در ترازوی قضاوت نسل حال بر اساس مولفه ی تعریف شده می تواند منابعی غنی را برای آیندگان فراهم نماید و آرشیو سازی و دسترس پذیری این تجربه های زیسته از طریق تاریخ شفاهی می تواند ضمن نگهداری برای آینده زمینه دسترس پذیری برای نسل جدید هنرمندان را فراهم نماید.

^۱ - عضو هیئت علمی نیمه وقت دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد و مدیر مرکز نسخ خطی آستان قدس

بررسی سابقه پژوهش نشان می‌دهد که با توجه به اقبال گسترده به تاریخ شفاهی در زمینه تاریخ شفاهی هنر به معنای عمومی کتابهایی به نگارش در آمده است که می‌توان به مجموعه کتابهای چاپ شده در ذیل تاریخ شفاهی هنر انقلاب اشاره نمود که به طور ویژه توسط حوزه هنری سوره و جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی تهیه شده است. از این دسته آثار می‌توان به کتاب تاریخ شفاهی هنر در گیلان؛ همسفر کلمات (صالحی، ۱۳۹۳) اشاره نمود. بیشتر پروژه‌های تاریخ در زمینه ایی مانند تئاتر، سینما، معماری و کتاب در مرحله تعریف پروژه و یا انجام مصاحبه می‌باشد و تا کنون کمتر به مرحله دسترس پذیری و انتشار رسیده است. تاکنون در زمینه مورد بحث پژوهش زیادی با محوریت تاریخ شفاهی انجام نشده است. در زمینه خراسان نیز مرتبط ترین اثر مقاله ای به نام اهمیت تاریخ شفاهی در مستند سازی تاریخ هنری اماکن متبرکه استان قدس رضوی (حسن آبادی، ۱۳۹۳) می‌باشد.

در این مقاله به نقش تاریخ شفاهی در تبارشناسی تجربه زیسته هنرمندان تاریخ معاصر خراسان پرداخته می‌شود. در این بررسی ابتدا به صورت خلاصه انواع کارکردهای تاریخ شفاهی مورد توجه قرار گرفته و در ادامه به کارکرد تاریخ شفاهی هنرمندان خراسان و ابعاد مختلف آن از جنبه انتقال مدیریت دانش و تجربه زیسته پرداخته می‌شود و گزارشی از عملکرد آرشیو تاریخ شفاهی استان قدس به طور مصداقی آورده خواهد شد.

۱- چرا تاریخ شفاهی

نگاهی به شکل‌گیری تاریخ شفاهی در دوره معاصر نشان می‌دهد که پیدایش و گسترش آن محصول نیازهای تاریخی جامعه هر دوره و به تناسب خواست‌ها، آرزوها، ضروریات و البته برپایه برنامه‌ریزی بوده است. این امر باعث شده تا تاریخ شفاهی همواره به عنوان ابزار کارآمد و روزآمدی برای جمع‌آوری داده‌های اطلاعاتی، ساماندهی و و پردازش آن مورد استفاده پژوهشگران قرار گیرد و سطوح مختلف استفاده‌کنندگان با اهداف گوناگون و در زمینه‌های مختلف از آن بهره ببرند.

در چند دهه گذشته هیچ روش پژوهشی مانند تاریخ شفاهی از طرق گوناگون و در زمینه‌های مختلف مورد استفاده مورخان در پژوهشهای مختلف قرار نگرفته و خصوصاً ابزار مهمی برای مورخان در جمع‌آوری تواریخ زندگی افراد در متن فعالیتها و موقعیت‌های تاریخی می‌باشد که در گذشته اتفاق افتاده است و در واقع اطلاع جزیی از حوادثی است که در محیط اجتماعی جامعه احاطه شده و فعالیت‌های آن را پوشانده است. (Harven, ۱۹۷۸: ۲۴۳) تاریخ شفاهی به عنوان یک عامل مهم در میراث اجتماعی در جامعه مورد توجه قرار گرفته و خصوصاً با ثبت خاطرات افراد نقش آن‌ها را در جامعه مورد بررسی قرار می‌دهد. الکساندر پرتلی

معتقد است که تاریخ شفاهی نه تنها به ما می گوید که مردم چه کار کرده اند بلکه چه کاری می خواهند انجام دهند آن چه که آن ها به انجام آن اعتقاد داشته اند و آن چه که اکنون فکر می کنند که باید انجام دهند. (portelli, ۱۹۸۸: ۶۸) و به آن ها کمک می کند تا درک صحیح از گذشته داشته و آینده را فراروی مخاطبان قرار دهند. پل تامسون تاریخ شفاهی را از منظر گفت و گو افراد یک جامعه با محیط می داند که می تواند در زمینه های مختلفی صورت پذیرد. (Thompson, perks, ۲۰۰۶: ۳۲) از این منظر شمول در برگیری زمینه های کاری تاریخ شفاهی زمینه های متنوعی مانند اقلیت های نژادی ، مهاجران قومی و نخبگان فرهنگی و اجتماعی مانند هنرمندان را در بر می گیرد.

تاریخ شفاهی بدلیل ماهیت مستندنگاری و تکیه بر مشاهد زنده و معتبر رابطه نزدیکی با متخصصان آداب و رسوم اجتماعی، قوم شناسان و مردم شناسان دارد. واژه هایی مانند تاریخ شفاهی آداب و رسوم، سنت های تاریخی و سنت های شفاهی موضوعات مشترکی هستند که امروزه دانشمندان حوزه های مختلف در اندیشه یافتن راه هایی برای اشتراک فکر و اندیشه و پیدا کردن زمینه های همکاری برای محل مشترک خود از آن ها استفاده می کنند. (حسن آبادی، دهقان نژاد، ۱۳۹۰: ۶۴) به اشتراک گذاشتن خاطرات عمومی در بستر شهرها به تک تک افراد و گروه ها این امکان را می دهد که بینش های فردی خود را در یک تصویر بزرگتر از تاریخ به نام زندگی اجتماعی در شهرها جای دهند. آرشیوهای محلی، آرشیوهای شهری می توانند با استفاده از تاریخ شفاهی موضوعات مختلف را متناسب با نیازهای تاریخی جوامع مورد پژوهش قرار دهند و امکان انتقال تجربیات یک نسل را به نسل دیگر فراهم نمایند و هرچقدر نقش تاریخ شفاهی در این میان پررنگ باشند غنای این آرشیوها بیشتر خواهد بود

در زمینه تاریخ شفاهی هنرمندان در ایران تا کنون کمتر کار مدونی که قابل ارائه به محققان باشد انجام شده است. در چند سال اخیر همزمان با گسترش تاریخ شفاهی در ایران، استفاده از تاریخ شفاهی برای مستند سازی تاریخ هنر مورد توجه ویژه قرار گرفته است. از جمله این پروژه ها می توان به تاریخ شفاهی تئاتر و سینما، تاریخ شفاهی فرش، تاریخ شفاهی هنر معاصر اشاره نمود. برخی از دانشگاه ها هم به تاریخ شفاهی توجه ویژه داشته اند از جمله می توان به ایجاد دبیرخانه تاریخ شفاهی در دانشگاه هنر دانشگاه آزاد اسلامی اشاره نمود که هنوز در مراحل اولیه می باشد. از دیگر فعالیت هایی که در زمینه تاریخ شفاهی هنرمندان انجام شده ، تاریخ شفاهی مرمت

کاخ گلستان است که در طی آن با کسانی که در مرمت و نگهداری بنای با ارزش کاخ گلستان از دهه ۴۰ تا کنون نقش داشته‌اند در موضوعاتی مانند بازسازی، مرمت و نگهداری بنا مصاحبه شده است.

البته باید توجه داشت که آنچه که ذیل مصاحبه‌های تاریخ شفاهی تا کنون تولید شده است به خاطر استفاده‌ای و تبلیغی از تاریخ شفاهی بوده و کمتر بر آینده‌نگری و حفظ هویت‌های تاریخی جامعه توجه شده است. علاوه بر آن استاندارد سازی فرآیندهای تاریخ شفاهی نه تنها در مراحل کار بلکه در انتخاب و گزینش موضوع غیر از سازمان اسناد و کتابخانه ملی و آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس کمتر مورد توجه قرار گرفته و بقیه مجموعه‌های درگیر دچار تک موضوع نگاری یا رجال نگاری در تاریخ شفاهی شده‌اند. نکته‌ای که در پروژه‌های انجام شده مورد غفلت واقع شده است کم رنگ شدن ضرورت دسترس پذیری محتوای مرتبط با تجربه زیسته هنرمندان برای زمان حال و آینده است. عدم آشنایی نسل جدید با تجربیات قبلی علی‌رغم گسترش رشته‌های مرتبط با آن در دانشگاه‌ها و استفاده محدود از این هنرها باعث شده تا تعداد افرادی که نسل اندر نسل باین هنر آشنا بوده‌اند، روز بروز کمتر گردد. در این میان نقش تاریخ شفاهی در مستندسازی تجربیات این افراد و حفظ و انتقال رآن برای نسل‌های آینده بسیار مهم می‌باشد.

۲- خراسان سرزمین هنر و فرهنگ

خراسان و شهر مشهد از قدیم الایام به جهت وجود بارگاه امام رضا (علیه السلام)، نزدیکی به مرزهای آسیای میانه و ایالت منتهی‌الیه شمال شرقی ایران کهن همواره مورد توجه دولت مرکزی ایران و همچنین مسلمانان شیعه داخل ایران و کشورهای همجوار مسلمان قرار گرفته و به لحاظ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی تأثیر زیادی بر تاریخ کشور ایران داشته است. موقعیت جغرافیایی خراسان و تنوع قومی و فرهنگی باعث شکل‌گیری شخصیت ویژه هنری و فرهنگی در آن شده و وجوه متمایزی به مولفه‌های فرهنگی و هنری آن بخشیده است.

تاریخ شفاهی در بازیابی و شناسایی هنر و هنرمند و شناساندن آن‌ها به جامعه به منظور فعال سازی نقش آن‌ها تأثیر زیادی دارد. هنر و فرهنگ در بررسی تاریخ محلی یک منطقه در زمره موضوعات اصلی تحقیق محسوب می‌شود. با استفاده از تاریخ شفاهی می‌توان در زمینه جمع‌آوری اطلاعات تخصصی ارتباط نزدیکی با هنرمندان برقرار نمود. استفاده از تاریخ شفاهی در از جنبه‌های مختلفی می‌تواند در زمینه مستند سازی هنر و هنرمند در خراسان تأثیرگذار باشد.

۱-۲: تاریخ شفاهی و خاندانهای هنرمند

یکی از ویژگیهای سرزمینهای تاریخی پایدار شکل گیری مولفه های هویتی و تاریخی است که کمتر در جای دیگری می توان سراغ گرفت. موروثی بودن نسل به نسل هنر یکی از ویژگیهای آن است که در خراسان نیز قابل مشاهده است. انواع مختلف تاریخهای خاندانی و خانوادگی را می توان در قالب روایتیهای غیرداستانی، یادنامه ها، شرح حال نگاری، خودنگاری ها، آلبومهای عکس، نوارهای مصاحبه ای انجام داد. شکل عمده ای که اکنون در تاریخهای خانوادگی مطرح می باشد. (Culbert, ۱۹۷۳: ۸) از کارکردهای مهم تاریخ شفاهی مستند سازی تاریخ خاندانی است و مستندسازی تاریخ خاندان های هنری از طریق تاریخ شفاهی در حفظ هویت تاریخی و انتقال تجربیات هنرمندان موثر می باشد. نگهداری و دسترس پذیری محتوای تاریخ شفاهی هنر و هنرمندان می تواند تاثیر زیادی در شناسایی و معرفی هنرمندان داشته و بستر پژوهشهای بیشتر را فراهم نماید. کارکرد این آرشیوها عمدتاً در چهار حوزه جمع آوری، نگهداری و مرمت، پردازش اطلاعات و حدود آن، انتشار صورت می گیرد.

۳- پروژه تاریخ شفاهی هنر و هنرمند در آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس

آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس یکی از بزرگترین آرشیوهای تاریخ شفاهی شهری در دنیا است. در این آرشیو بیش از ۲۰ هزار ساعت مصاحبه درباره شهر مشهد و خراسان نگهداری می شود که در ذیل ۸۰ پروژه سامان یافته است. یکی از مهمترین پروژه هایی که در بیش از دو دهه فعالیت این مرکز مورد توجه بوده، مستند سازی تاریخ هنر و هنرمندان می باشد. در این پروژه علاوه بر مصاحبه درباره زندگی فردی و شغلی مدارک با ارزشی مرتبط با شغل آن ها نیز جمع آوری شده است. (پیوست شماره ۱) این مصاحبه ها در دو محور اصلی انجام گرفته است.

۱-۳: بررسی موردی: پروژه تاریخ شفاهی هنرمندان آستان قدس رضوی

حرم مطهر امام رضا (ع) موزه زنده ای است که بتدریج در چند قرن گذشته شکل گرفته است. در ایجاد این موزه هنرمندان زیادی از مناطق مختلف و حتی خارج از کشور نقش داشته اند. و در این آرشیو مستندسازی تاریخ اماکن متبرکه آستان قدس به عنوان یکی از پروژه ای اصلی مورد توجه بوده است و در کنار آن در ذیل پروژه تاریخ خراسان نیز که در برخی از شهرها مانند نیشابور، سبزوار، قوچان و تربت حیدریه انجام شده تاریخ هنر و هنرمند به طور ویژه مورد توجه قرار گرفته است. تاریخ شفاهی هنرمندان آستان قدس نمونه ای کامل از به تصویر کشیدن تجربیات کاری هنرمندان و عشق و علاقه ی آن ها به بارگاه حضرت رضا است که تجلی آن در در آثار هنری اشان به نمایش در آمده است.

مهمترین ارزش های اطلاعاتی مصاحبه های هنری در باره آستان قدس عبارتند از

- مستند سازی تاریخ معماری اماکن متبرکه استان قدس در دوره ی معاصر

- اسامی معماران و کارگران در صد ساله اخیر

- ارائه تجربیات کاری در زمینه تخصصی مصاحبه شونده

- ارائه توضیحاتی درباره هنرهای به کار رفته در اماکن متبرکه

- معرفی ابزار و وسائل به کار گرفته شده معماری در گذشته

- نقش مذهب و اعتقادات مذهبی در ساخت و سازهای اماکن متبرکه

- ارائه اطلاعاتی درباره صاحبمنصبان اداری و مرتبط با مصاحبه شوندگان (حسن آبادی، ۱۳۹۳: ۷۶)

در مجموع در این پروژه حدود ۱۵۰ ساعت مصاحبه با ۴۳ نفر از هنرمندان استان قدس در زمینه های مختلفی مانند کاشیکاری، آئینه کاری، خطاطی، معماری با برخی از هنرمندان مانند استاد خوشدست، استاد الهام نیا، استاد شمسی نژاد و استاد عباس نژاد و ... انجام شده است.

۲-۳: پروژه تاریخ شفاهی هنر در مشهد و خراسان

این پروژه به عنوان یکی از محورهای اصلی در آرشیو تاریخ شفاهی مورد توجه بوده و در ذیل آن تعدادی ریز موضوع نیز تعریف شده است. در این پروژه بیش از ۱۳۰ ساعت مصاحبه با هنرمندان در مشهد و خراسان در موضوعاتی مانند هنرهای تجسمی، نقاشی، خوشنویسی، پیشکسوتان عکاسی مشهد و خراسان، انجمن های ادبی در خراسان، هنرمندان فرش، تئاتر و سینما در خراسان و تذهیب و نگارگری انجام شده است. متن این مصاحبه ها در پایگاه تاریخ شفاهی در مرکز اسناد استان قدس نمایه سازی شده و محتوای آن را می توان با مراجعه به مرکز اسناد مورد استفاده قرار داد. این پروژه به طور مداوم در آرشیو پیگیری می گردد.

ارزیابی نهایی

تاریخ شفاهی اهمیت زیادی در مستند سازی تجربیات کاری دارد خصوصا در زمینه ی هنر که بسیاری از ویژگیهای کار هنری را نمی توان در قالب اسناد مکتوب به تصویر کشید و با استفاده از تاریخ شفاهی می توان هم در زمینه مستند سازی مراحل کار و هم ثبت و ضبط تجربیات هنرمندان فعالیت نمود. آرشیو تاریخ شفاهی

مرکز اسناد آستان قدس به عنوان یکی از بزرگترین مراکز تاریخ شفاهی در کشور در زمینه هنر و هنرمند با دو موضوع اصلی تاریخ شفاهی هنرمندان آستان قدس و تاریخ شفاهی هنرمندان در خراسان اقدامات با ارزشی را انجام داده است و با بیش از ۲۸۰ ساعت مصاحبه که بیشتر آن ها آماده سازی شده و در دسترس می باشد محتوای با ارزشی را برای پژوهشگران دانشگاهی و مردم آماده کرده است.

منابع

ابوالفضل حسن آبادی، دهقان نژاد، مرتضی (۱۳۹۰) تاریخ شفاهی، خاطرات جمعی و هویت شهری، آماده در مجموعه مقالات پنجمین همایش تاریخ شفاهی در ایران، مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس.

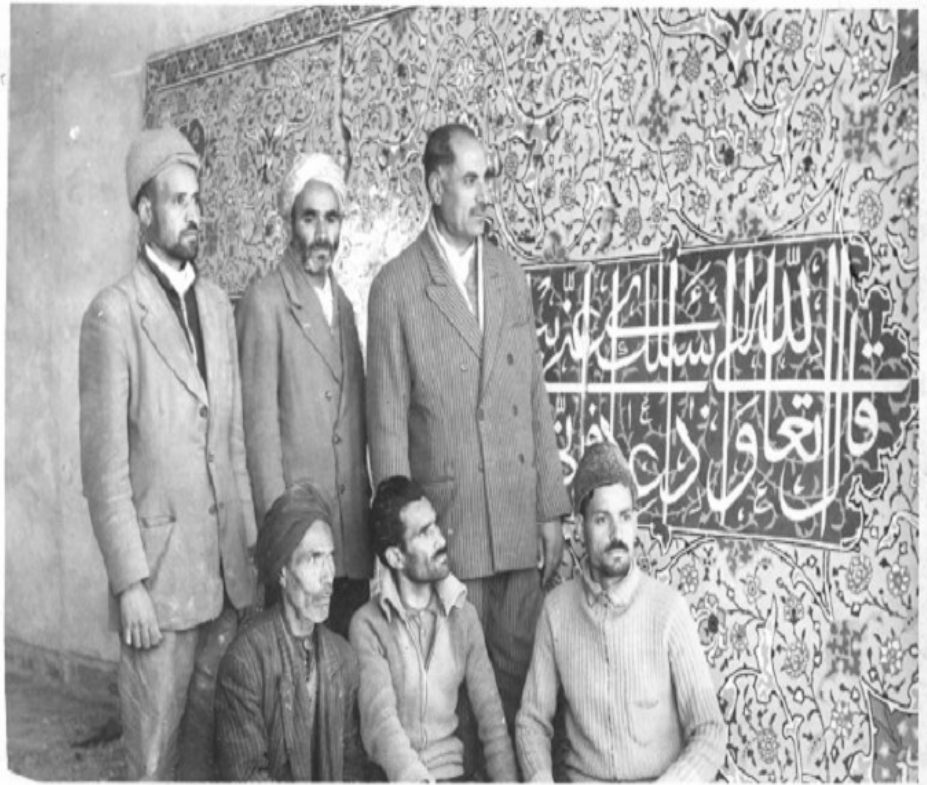
ابوالفضل حسن آبادی (۱۳۹۳) اهمیت تاریخ شفاهی در مستندسازی تاریخ هنری اماکن متبرکه آستان قدس رضوی، آستان هنر بهار .

Peter Friedlander (۱۹۹۶) "Theory Method and Oral History" David K. Dunway, the Interdisciplinarity of Oral History, in Oral History An Interdisciplinarity Anthology, Edited by David K. Dunway and willa K. Baum, Second Edition, Altamira press,

David H. Culbert (۱۹۷۳) Undergraduates as Historians: Family History Projects Add Meaning to an Introductory Survey, The History Teacher, Vol. ۷, No. ۱.

Allessandro Portelli, "what makes oral history different" Index oral History Reader, ed. The Oral History Reader (۲۰۰۶) Robert perks and Alistar Thompson, second Edition, London, Routhadage, Tamara Harven (fall ۱۹۷۸) "the Search for Generational Memory" Tribal Rites in Industrial Society.

پیوست ۱: عکسهایی که در حین پروژه تاریخ شفاهی از هنرمندان جمع آوری شده است.

استاد شکر الله خوشدست به همراه تعدادی از معماران بر جسته آستان قدس رضوی در کارگاه کاشی آستان قدس رضوی در سال ۱۳۳۴ محل نگهداری مدیریت امور اسناد و مطبوعات شماره

۲۵۸۰۸

کارگاه کاشیکاری واقع در ضلع جنوبی صحن نو (آزادی فعلی) _ ده ۳۰ محل نگهداری مدیریت

امور اسناد و مطبوعات شماره ۲۵۸۷۶

عشق خراساد شکوفانہ معماری ایرانی اسلامی

ایوان عباسی: محل نگهداری مدیریت امور اسناد و مطبوعات شماره ۲۵۷۷۴

اسناد و مطبوعات شماره ۲۳۳۳۰

نمایی از تعمیر گنبد حضرت در سال ۱۳۵۷: محل نگهداری مدیریت امور اسناد و مطبوعات شماره

۲۵۴۶

عشق خراسان دشکوفای سرزمین ایلانی اساری

تلفن: ۰۹۱۵۳۲۱۵۳۳۱

